

PUT KA SAMOSTALNOM ŽIVOTU

Priručnik za samostalni život
mladih osoba sa invaliditetom

NIŠTA O NAMA BEZ NAS!

PUT KA SAMOSTALNOM ŽIVOTU

Priručnik za samostalni život mladih osoba sa invaliditetom

Tuzla, decembar 2016.

Izdavač:

Informativni centar za osobe sa invaliditetom "Lotos", Tuzla
Mihajla i Živka Crnogorčevića 3,
75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina

tel/fax: + 387 35 251 - 476

+ 387 35 251 - 245

mob: + 387 61 185 - 398

web: www.ic-lotos.org.ba

e-mail: ic.lotos@bih.net.ba

info@ic-lotos.org.ba

Štampa:

INTRAG d.o.o. za profesionalnu rehabilitaciju
i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, Tuzla

Tiraž:

500 kom

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA.....	5
UVOD.....	7
POJAM INVALIDITETA I OSOBE SA INVALIDITETOM.....	8
SAMOSTALNI ŽIVOT.....	9
ŠTA JE SAMOSTALNI ŽIVOT.....	9
PREDUSLOVI ZA SAMOSTALNI ŽIVOT.....	10
KLJUČNE ČINJENICE KOJE KARAKTERIŠU KONCEPT SAMOSTALNOG ŽIVOTA.....	12
KONVENCIJA UJEDINJENIH NARODA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM.....	14
ISTORIJAT POKRETA ZA SAMOSTALNI ŽIVOT.....	15
OSNIVANJE EVROPSKE MREŽE ZA SAMOSTALNI ŽIVOT.....	16
FAKTORI KOJI OMOGUĆAVAJU SAMOSTALNI ŽIVOT.....	20
PERSONALNA ASISTENCIJA.....	20
OBRAZOVANJE.....	22
STANOVANJE	22
ZAPOŠLJAVANJE.....	23
FINANSIRANJE	24
UKLJUČENOST U DRUŠTVO I PEER PODRŠKA.....	24
MOJ LIČNI NAPREDAK.....	28
POTREBE I RESURSI - GDJE SAM SAD.....	28
PLANIRANJE BUDUĆNOSTI.....	29
POTREBA ZA PERSONALNOM ASISTENCIJOM.....	34
RADNI LIST ZA CILJEVE O SAMOSTALNOM ŽIVOTU.....	38
CILJEVI ZA SAMOSTALNI ŽIVOT (PRIMJER RADNOG LISTA).....	38

UMJESTO PREDGOVORA

Informativni centar za osobe sa invaliditetom "Lotos", Tuzla (IC "Lotos"), od svoga osnivanja 1997. godine, putem mnogobrojnih projekata, kao i direktnom podrškom korisnicima koji se obrate za savjet ili pomoć, radi na promicanju prava osoba sa invaliditetom (OSI), sukladno Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom (Konvencija UN), sporazumima proizišlim iz Konvencije UN, a koje je ratificirala država Bosna i Hercegovina, te usvojenoj zakonskoj regulativi. Tokom svoga postojanja, pored direktne podrške i rada sa korisnicima, IC „Lotos“, se najviše fokusira na usvajanje i primjenu zakonske regulative na lokalnom i državnom nivou, radeći u koalicijskom odnosu sa lokalnim, državnim, regionalnim i međunarodnim organizacijama za osobe sa invaliditetom, te partnerski sa nositeljima izvršne i zakonodavne vlasti.

Jedna od glavnih strateških smjernica IC „Lotos“ je direktni rad sa mladim osobama sa invaliditetom, koja ima za cilj njihovo osnaživanje na putu ka ostvarenju temeljnog prava svake odrasle osobe, prava na samostalni život.

Iz te strateške orijentacije, 2014. godine iznikao je trogodišnji program (2015-2017) pod nazivom „Jačanje kapaciteta za samostalni život osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini“ (Projekt), kojeg IC „Lotos“ implementira u partnerstvu sa Švedskom organizacijom STIL, a financiran je od strane Švedske agencije za međunarodni razvoj, SIDA, putem organizacije

MyRight BiH. Naša zajednička namjera, koja je definirana i kroz mjerljivi cilj, jeste potaknuti promjene koje će dovesti do veće razine samostalnosti mladih osoba sa invaliditetom, a samim tim i većeg uključivanja mladih osoba sa invaliditetom u društvo.

Stručne reference i „base line“ podaci za razvoj projektnih aktivnosti za mlade osobe sa invaliditetom u Tuzlanskom kantonu, proizišli su iz sveobuhvatnog socijalnog istraživanja pod nazivom "Istraživanje o znanjima i stavovima mladih osoba sa invaliditetom i članova njihovih porodica o pravima i mogućnostima mladih osoba sa invaliditetom u Tuzlanskom kantonu" (Informativni centar za osobe sa invaliditetom „Lotos“ Tuzla, Bosna i Hercegovina, septembar 2015. godine).

U odnosu na dobijene rezultate Istraživanja, Projektni tim detaljno je razradio niz planiranih aktivnosti, koje su se počele implementirati koncem 2015. godine, za grupu od petnaest mladih osoba sa invaliditetom (Projektna grupa).

Projektna grupa izabrana je na osnovu zadovoljenja unaprijed definiranog seta kriterija, između svih mladih koji su bili sudionici Istraživanja, pri čemu je najveća pozornost posvećena razini individualne zainteresiranosti i motiviranosti da se putem intezivnog rada steknu znanja i vještine koje su potrebne za rušenje prepreka koje se nalaze na njihovom putu ka samostalnom životu.

Tokom 2016. godine Projektna grupa mladih osoba sa invaliditetom sudjelovala je u nizu aktivnosti i to: Serija treninga za jačanje kapaciteta za samostalni život mladih osoba sa invaliditetom, studijske posjete u zemlji i regiji srodnim organizacijama, medijske debate na temu samostalnog života, mentorski program za sticanje seta temeljnih i univerzalnih profesionalnih kompetencija, te niz drugih volonterskih aktivnosti u okviru IC „Lotos“.

Istovremeno sa izvođenjem projektnih aktivnosti, osoblje IC „Lotos“ je, skupa sa volonterima iz projektne grupe, radilo na odabiru ključnih dokumenata vezanih za samostalni život osoba sa invaliditetom, njihovoj analizi, te prilagodbi istih mogućnostima mladih osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Ova prilagodba je morala uzeti u obzir postojeću zakonsku regulativu, koja ne pokriva konkretno oblast prava na samostalni život u vidu pružanja neophodne profesionalne i druge vrste personalne asistencije, te razinu samostalnosti i znanja o pravima i mogućnostima na samostalni život mladih osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.

Ovaj Priručnik za samostalni život mladih osoba sa invaliditetom nastao je kao rezultat sveobuhvatnog istraživanja o samostalnom životu, analize i prilagodbe istog okruženju u kojem živimo.

U V O D

Svaki dan nešto biraš. Biraš šta ćeš jesti, koju ćeš odjeću obući, da li ćeš nekoga nazvati ili ćeš pogledati neki film. Postoje i neki ozbiljniji izbori. Gdje ćeš stanovati, šta ćeš raditi i s kim ćeš biti. Do odrasle dobi većinu odluka u tvom životu su donosili drugi, najčešće tvoji roditelji. Sada, kada si mlada odrasla osoba ti želiš donositi odluke za sebe.

Invaliditet ili neka hronična bolest nisu prepreka da sebi postaviš cilj i da izgradiš život kakav ti želiš. Svijet je pun primjera osoba sa invaliditetom koje žive samostalno, rade i imaju porodicu. To nije uvijek bilo slučaj. Za prava koja ti sada uživaš borile su se generacije osoba sa invaliditetom prije tebe.

O istorijatu pokretu za prava i samostalan život osoba sa invaliditetom možeš više pročitati u ovom priručniku.

Naravno, samostalan život i pored svih prava koja uživaš ima i svoje izazove. Vjerovatno si se tokom života suočavao/la sa raznim barijerama, predrasudama i teškoćama usljed neznanja ili diskriminacije. Činjenica da si se dosad sa uspjehom nosio/la sa tim izazovima pruža ohrabrenje da ćeš kao odrasla osoba uz prave informacije i svijest o svojim pravima i dalje kročiti sigurno ka svom cilju.

Okolina sigurno ima uticaj na tvoje mogućnosti. Invaliditet takođe može da donekle limitira to sa čim ćeš se baviti ili koju ćeš vrstu hobija izabrati.

Ipak tiskam/aćeš svojim planiranjem, dobrim odlukama i vrijednim radom graditi put ka samostalnosti. Biti samostalan je put koji sa sobom donosi odgovornost jer samostalno osoba sama odlučuje ali i sama snosi posljedice svojih odluka.

Da bi uspio/la u svom putu ovaj priručnik ti stoji na raspolaganju. U njemu ćeš pored motivirajućih priča pronaći i mnoštvo drugih informacija. Upitnici i testovi ti stoje na raspolaganju da procijeniš tvoj trenutni napredak. Takođe možeš popuniti i vremensku liniju kojim ideš do svoga cilja.

Imaj na umu da nisu svačije okolnosti iste i da postoje određene razlike vezano za tvoje mjesto stanovanja ili neke druge okolnosti. Cilj ovog priručnika nije da postavlja norme nego da bude tvoj alat za lični napredak onako kako ga ti vidiš i želiš.

POJAM INVALIDITETA I OSOBE SA INVALIDITETOM

Pojam osobe s invaliditetom se odnosi na sve osobe s invaliditetom, uključujući one koji imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja kojima je u međudjelovanju s različitim stavovima i okolinskim barijerama, otežano njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

Autori UN Konvencije su jasni da invaliditet treba promatrati kao rezultat interakcije između osobe i okruženja u kojem ta osoba živi. Invaliditet nije nešto što živi u osobi kao posljedica nekog oštećenja. UN Konvencija priznaje da je definicija invaliditeta u stalnom razvoju, i da nacionalno zakonodavstvo i kolektivna osviještenost može najučinkovitije doprinijeti pozitivnim promjenama koje će osobama sa invaliditetom omogućiti potpunu uključenost u društvena zbivanja i društveni život u svim oblastima i svakom obliku.

Sljedeći primjeri pokazuju kako okolinski faktori mogu uticati na punu uključenost i zadovoljavanje potreba:

Osoba u kolicima može imati poteškoće sa zapošljavanjem, ali ne zbog stanja invalidnosti, već zbog postojanja okolišne barijere kao što je nepristupačni javni prijevoz ili stubište na radnom

mjestu koje sprečava njegov ili njezin pristup. ili

Dijete/mlada osoba sa invaliditetom može imati poteškoća da pohađa školu zbog stavova nastavnika, učenika, ali i roditelja koji nisu u stanju prilagoditi se i prihvatiti učenike s različitim potrebama za pristupom učenju.

ili

U društvu u kojem su korektivne leće dostupne za nekoga s ekstremnom kratkovidnosti, ta osoba neće se smatrati da ima invaliditet, međutim ako

osoba s istim stanjem živi u društvu gdje korektivne leće nisu dostupne, onda se smatra da je to osoba sa invaliditetom, pogotovo ako nivo oštećenja vida osobu sprečava u obavljanju poslova.

SAMOSTALAN ŽIVOT

ŠTA JE SAMOSTALAN ŽIVOT?

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom priznaje jednako pravo svim osobama s invaliditetom na život u zajednici, s pravom izbora jednakim kao i za druge osobe, te poduzimaju djelotvorne i odgovarajuće mjere kako bi olakšale osobama s invaliditetom potpuno uživanje ovog prava i njihovo puno uključivanje i sudjelovanje u zajednici, uključujući i osiguranje da:

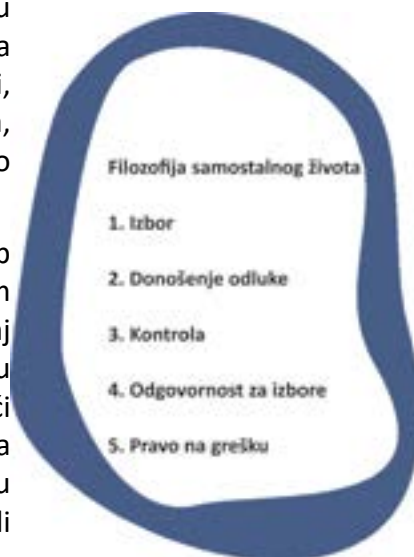
- (a) osobe s invaliditetom imaju mogućnosti izbora svog mjesta stanovanja, gdje i s kim će živjeti, ravnopravno s drugim osobama, te da nisu primorane živjeti po određenom programu;
- (b) osobe s invaliditetom imaju pristup nizu službi potpore u svojim domovima, ustanovama za smještaj i drugim službama za potporu u lokalnoj zajednici, uključujući ličnu asistenciju potrebnu za potporu življenju i uključivanju u zajednicu, i sprečavanje izolacije ili isključenosti iz zajednice;
- (c) usluge u lokalnoj zajednici, oprema i prostori namijenjeni općoj populaciji dostupni su na ravnopravnoj osnovi osobama s invaliditetom i u skladu su s njihovim potrebama. (Član 19. UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom).

Da bi pobliže opisali principe samostalnog života poslužiti ćemo se jednim primjerom.

Zamisli da uđeš u prodavnicu i želiš da kupiš košulju. Među ponuđenim košuljama izabereš jednu. Platiš i poneseš. Nakon što pogledaš u kesu vidiš da to nije ona plava košulja koju si izabrao/la nego siva. Vратиš se do prodavač/ice i kažeš da to nije ono što ti želiš i tebi treba, te uzmeš drugu košulju. Nakon što dođeš kući i obučeš košulju shvatiš da ti je mala. Pogriješio/la si. Ukoliko imaš račun možeš je vratiti, ali svejedno te košta vremena, a možda i novca. Obzirom da si sam izabrao sam odgovaraš za svoj izbor.

Priča o samostalnom životu liči na ovu priču. Živjeti samostalno znači samostalno donositi odluke u svom životu. Prvenstveno to znači izabrati. Da bi mogao nešto izabrati neophodno je da u tvom okruženju imaš izbor. Npr. da bi mogao/la da izabereš gdje ćeš živjeti, potrebno je da imaš stanove koji su prilagođeni osobama sa invaliditetom. Ukoliko ti treba personalna asistencija potrebno je da u tvojoj zemlji postoji takva

usluga i sl. Živjeti samostalno ne znači „raditi sve sam“. To nije moguće ni jednom čovjeku. Samostalan život uključuje određene vidove podrške koje bira osoba kojoj je ta podrška potrebna, na način na koji to ona želi. Obzirom da samo osoba sa invaliditetom

može znati koja usluga joj je adekvatna, kao i u našoj priči, samostalan život podrazumijeva da osoba sa invaliditetom kontroliše način na koji se neka usluga ili servis daje i da ima pravo promijeniti istu. To znači

da umjesto da nam stručnjaci govore šta je ispravno za nas kao za osobe sa invaliditetom, mi trebamo odrediti svoje izbore među opcijama koje se najbolje uklapaju u naše živote.

Samostalni život je svakodnevno uživanje ljudskih prava zasnovanih na politici invalidnosti. Samostalni život je moguć kombinacijom okolinskih i pojedinačnih faktora koji omogućavaju osobama sa invaliditetom da imaju kontrolu nad svojim životima, uz mogućnost izbora i odluke gdje se živi, sa kim se živi i kako se živi. Pristup uslugama treba da se obezbjedi kako bi osoba sa invaliditetom uživala jednake mogućnosti u svakodnevnom životu. Samostalni život zahtijeva pristupačnost fizičke okoline, prijevoza, pristup tehničkim pomagalicama, personalnoj asistenciji i uslugama u lokalnoj zajednici. Potrebno je istaći da se samostalni život odnosi na sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na nivo podrške koja im je neophodna (ENIL - European Network of Independent Living / Evropska mreža za samostalni život).

PREDUSLOVI SAMOSTALNOG ŽIVOTA

Da bi osoba mogla živjeti samostalno potrebno je zadovoljiti određene kriterije:

1. Informacije

Osobama sa invaliditetom su potrebne pristupačne informacije o tome oko čega se sve može pružiti podrška kada je u pitanju samostalni život.

2. Vršnjačka podrška

Osobama sa invaliditetom je potrebna podrška drugih osoba sa invaliditetom u vidu diskusija o tome na koji način najbolje iskoristiti pribavljene informacije i održati kontinuirano pružanje podrške.

3. Smještaj

Osobama sa invaliditetom potreban je pristupačan smještaj. To može podrazumijevati adekvatan pristup za korisnike invalidskih kolica ili podršku i savjete koji bi pomogli osobama sa invaliditetom da žive u svojim vlastitim domovima.

4. Oprema

Mnogim osobama sa invaliditetom je potrebna praktična oprema koja bi im pomogla da žive samostalno.

5. Personalna asistencija

To predstavlja podršku po principu jedan-na-jedan koja je nekim osobama sa invaliditetom potrebna kako bi mogli živjeti u svojim domovima i biti dijelom zajednice.

6. Prevoz

Tu se podrazumijeva fizički pristup javnom prevozu, pristupačne informacije o putevima, podrška putnicima i linije u kojima su uzete u obzir potrebe osoba sa invaliditetom, što uključuje i pristup personalnom prevozu poput auta.

7. Pristup

Ovdje se misli na fizički pristup poput prilagođenih trotoara, ravnih ulaza u zgrade te pristupačnih toaleta, također, obuhvata i pristup kada su u pitanju svi aspekti modernog života uključujući uklanjanje barijera uzrokovanih sistemom, praksama i stavovima koji sprečavaju osobe sa invaliditetom da učestvuju u aktivnostima.

Novi set kriterija pojavio se 2010. godine pod nazivom 'Dvanaest stubova samostalnog života', a ponekad i 'Dvanaest stubova za status ravnopravnog građanina'. Ovih sedam potreba je zadržano, a dodane su stavke:

- odgovarajuća primanja,
- inkluzivno obrazovanje i obučavanje,
- jednake mogućnosti za zaposlenje,
- pružanje odgovarajuće i pristupačne zdravstvene i socijalne zaštite.

KLJUČNE ČINJENICE KOJE KARAKTERIŠU KONCEPT SAMOSTALNOG ŽIVOTA!

- *Samostalni život ne znači da pojedinac treba sve obavljati sam, iz razloga što svi međusobno na neki način zavisimo jedni od drugih – stoga je od velike važnosti uvidjeti značaj prava na samoopredjeljenje.*
- *Određena grupa ljudi će biti u izrazito nepovoljnom položaju ukoliko im se dovode u pitanje osnovna prava, kao što su obrazovanje, smještaj i podrška, te da će oni u tom slučaju imati i manje šanse da donose svoje slobodne izbore i da uživaju svoja osnovna ljudska prava.*
- *Nedostatak izbora i kontrole nije problem pojedinca, već uzrok tome leži u načinu na koji su društva organizovana i uređena, u smislu da pojedine grupe nisu ravnopravne sa drugima. Problem je u tome što se zbog nepoštovanja ljudskih prava određenih ljudi njima ne dozvoljava da žive kako žele i na mjestu koje oni izaberu.*
- *Svako bi trebao imati pravo da donosi slobodne izbore koji utiču na njihove živote, uz podršku ukoliko je to neophodno i da bi svako trebao imati pravo na samostalan život.*
- *Vrijednosti koje se tiču dostojanstva, vršnjačke podrške, korisničke kontrole, civilnih prava, integracije, jednakog pristupa i zagovaranja su u samoj srži pokreta za samostalni život kao i raznih pokreta za prava osoba sa invaliditetom.*

Da bi se uspješno postavili u našoj borbi za jednaka prava, važno je razmisliti o svom stavu prema invaliditetu i samostalnom životu.

Kroz socijalni model se mijenja fokus sa individualnih i medicinskih načina posmatranja određenih poteškoća koje osobe imaju (bile one fizičke, senzorne ili kognitivne prirode), te se nastoji dokazati da to nisu samo pitanja pojedinaca na kojima treba da se radi, već da fokus treba da bude na društvenim barijerama, socijalnoj politici i deprofesionalizaciji.

Svi treba da se edukujemo o pokretu, u smislu da se niko ne treba doživljavati kao primjer neke lične tragedije, kao objekat za pružanje njege, ili kao nešto što bi medicinski stručnjaci trebali popraviti. Akcenat se treba staviti na društvene barijere, od čega će osobe sa invaliditetom imati koristi, jer osobe sa invaliditetom nisu onesposobljene svojim poteškoćama, već stavovima, okolinom, nedostatkom efikasnih socijalnih pravilnika i medikalizacijom. Dva modela invaliditeta – socijalni i individualni – dokaz su tome kako osobe sa invaliditetom mogu edukovati i sebe i druge da počnu razmišljati drugačije o pitanjima invaliditeta, i to kao o političkim pitanjima i pitanjima ljudskih prava.

Socijalne politike su često osmišljene tako da čine osobe sa invaliditetom ovisnima, umjesto da promiču i podržavaju samostalni život.

Imajući u vidu sva pitanja od značaja za koncept samostalnog života i probleme koji se u tom smislu

postavljaju pred sve nas, kreirana je početna osnova za novi okvir za samostalni život.

- Fokus na samostalnom životu i samoopredjeljenju.
  - Fokus na ljudskim pravima umjesto na skrbi ili milosrđu.
  - Fokus na uklanjanju društvenih barijera i negativnih stavova umjesto na individualiziranoj ličnoj tragediji.
  - Fokus na uklanjanju društvenih barijera i negativnih stavova umjesto na dominaciji profesionaliziranih i medikaliziranih elemenata.
  - Fokus na životu unutar zajednice i na zatvaranju institucija (velikih i malih) prema Članu 19 UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.
  - Personalna asistencija i podrška organizacijama kojima upravljaju korisnici, za sprovođenje takvih programa koji su zasnovani na suštinskim principima samostalnog života.
- Isplaćivanje sredstava direktno pojedincima koji su osobe sa invaliditetom, što će im omogućiti da napuste institucije i da se priključe mogućnostima samostalnog života, pružajući im izbor, kontrolu i podršku.
  - Novi državni i evropski pravilnici koji omogućavaju samostalnost umjesto ovisnost za sve osobe sa invaliditetom.
  - Uključivanje osoba sa invaliditetom od strane lokalnih, državnih i evropskih vlasti u kreiranje politika i implementaciju Evropske strategije za osobe sa invaliditetom 2010-2020 kao i UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.
  - Rad osoba sa invaliditetom na procesima strogog praćenja i kontrolisanja pitanja zakonskih i ljudskih prava, uz korištenje domaćih, evropskih i UN instrumenata kroz različite legalne puteve.

KONVENCIJA UJEDINJENIH NARODA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Sam duh samostalnog života je sadržan u UN Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom. Konvencija donosi ukupno 50 članova kojim se utvrđuju ljudska prava osoba sa invaliditetom kao i obaveze država potpisnica da zagovaraju, štite i osiguravaju ta prava. Naša zemlja je ratifikovala Konvenciju i potpisala Opcioni protokol.

Ratifikovati UN Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom za državu koja to učini znači da je saglasna da radi na implementaciji iste. Ukoliko država potpiše i Opcioni protokol, to znači da građani pojedinačno kao i nevladine organizacije mogu iznositi slučajeve pred Odbor za UN Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom. To omogućava način da se ispituju ograničenja koja su osobama sa invaliditetom nametnuta od strane vlada. Kada država potpiše Opcioni protokol i kada izvrši ratifikaciju istog, onda to znači da je ona saglasna da se pojedinačne i grupne peticije osoba sa invaliditetom dostavljaju UN odborima (nakon što se slučaj pokuša riješiti uz sve dostupne državne mehanizme). Stoga, potpisivanje Opcionog protokola donosi dvije metode kroz koje se može pospješiti implementacija Konvencije:

1. metoda individualne komunikacije, koja pojedincima omogućava da Odboru predaju peticije uz obrazloženja o kršenju svojih prava;
2. metoda ispitivanja, kojom se Odboru daje ovlaštenje da vrši ispitivanja o kršenju Konvencije.

UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom posjeduje potencijal da bude snažan alat za ostvarivanje samostalnog života i ljudskih prava za osobe sa invaliditetom. Ipak, na nama ostaje da proganjamo vlade i budemo sigurni da je implementiraju, da pokrećemo sudske postupke protiv vlada na lokalnim i državnim nivoima, i da napravimo uspjeh sa Konvencijom tako što ćemo je iskoristiti.

ISTORIJAT POKRETA ZA SAMOSTALAN ŽIVOT

„Samostalnost nije vezana za tjelesne ili intelektualne kapacitete da osoba brine o sebi bez pomoći; Samostalnost je ostvarena onda kada osoba ima na raspolaganju pomoć kada i kako ona to hoće.“ - Simon Bresden, pionir pokreta samostalnog življenja (Brisenden, 1989).

UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom naglašava pravo OSI na samostalnost, lični integritet i na ravnopravno učešće u procesima donošenja odluka, kao i pristup fizičkoj, socijalnoj, ekonomskoj i kulturnoj sredini.

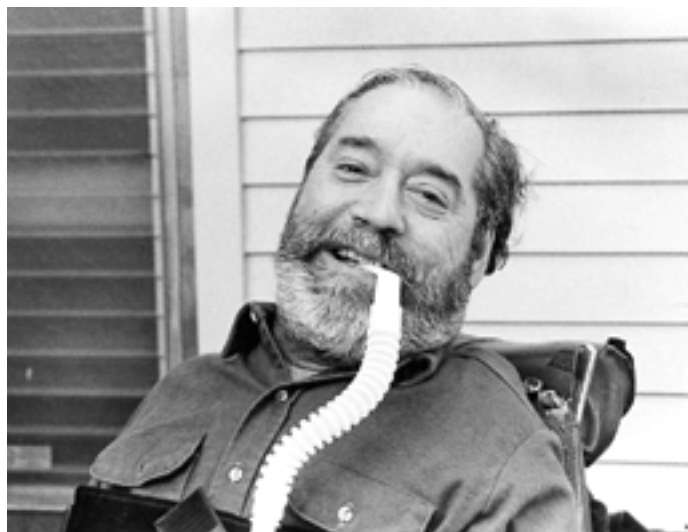
Međutim, koncept samostalnog života daleko je stariji od UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i potiče od Pokreta za samostalni život koji je nastao kasnih šezdesetih godina u Berkliju, Kaliforniji, kao inicijativa grupe građana/ki.

Šezdesetih godina prošlog stoljeća Ed Roberts se prijavio na studije na Berkly univerzitetu u Kaliforniji. Ed je obolio od dječije paralize, teže je kontrolisao pokrete, a za disanje je koristio respirator. Na Univerzitetu su dugo raspravljali da li bi ga primili: „Već smo ranije pokušali primiti bogalje ali nije išlo.“ – rekli su. Ipak 1962. godine Ed je upisao fakultet.

Njegov brat je studirao na istom fakultetu i pružao mu je asistenciju, gurajući ga u običnim kolicima sa predavanja na predavanje. Prepreke su bile arhitektonske, ali veće su bile one vezane za stavove u okolini i tu je bio najveći posao pred njima.

Kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih, grupa studenata nazvana Rolling Quads su izvršili pritisak na fakultet kako bi ga učinili pristupačnijim i kako bi se uklonile arhitektonske barijere u blizini i u samom univerzitetu. Grupa je počela tražiti sredstva za formiranje organizacije koja bi radila na uklanjanju barijera. Takođe su u svoje aktivnosti htjeli uključiti i servise za podršku kao i servise personalne asistencije koji bi studentima sa invaliditetom omogućili da žive samostalnije.

Nakon formiranja organizacije pri kampusu, Ed i ostali uvidjeli su potrebu za postojanjem jedne organizacije izvan kampusa, bazirane u zajednici. 1972. godine uz minimalna sredstva, u Berkliju je osnovan Centar za samostalni život (CIL).

Ed Roberts - otac pokreta za samostalni život

Suštinske vrijednosti Centra su dostojanstvo, vršnjačka podrška, kontrola korisnika, građanska prava, integracija, jednak pristup, te zagovaranje, ostali su srž pokreta za samostalni život i prava osoba sa invaliditetom.

Tokom godina, drugi su slijedili. Finska je 1973. godine pokrenula prvi program za samostalan život uz otvaranje 6 centara za samostalan život. U Engleskoj je dvije godine kasnije Savez osoba sa fizičkim poteškoćama protiv segregacije objavio manifest protiv institucionalizacije i nedostatka prava za osobe sa invaliditetom. U Japanu je 1978. organizovano temeljno samozagovaranje a Švicarska je održala prvu konferenciju za samopomoć i vršnjačku podršku.

Slijedili su značajni koraci za pokret širom svijeta, u Kanadi, Nikaragvi i Njemačkoj. Velika Britanija je 1981. isplatila prve naknade za zapošljavanje personalnih asistenata.

Važno je znati da se ove stvari nisu desile tek tako, nego da su predstavljale procese koji su podrazumijevali ideje, aktivizam i borbe. Kakogod, ti počeci značili su da se uspostavlja novi oblik podrške za osobe sa invaliditetom. To se nije dešavalo u institucijama ili bolnicama. Bitka je počela, i važno je naglasiti da, iako je od tada ostvaren značajan uspjeh, još uvijek se moramo boriti.

OSNIVANJE EVROPSKE MREŽE ZA SAMOSTALAN ŽIVOT

Grupne aktivnosti su od velikog značaja za podizanje svijesti, za kolektivno osnaživanje i za spajanje

osoba sa invaliditetom sa našim saradnicima u cilju zagovaranja promjene i borbe u koju smo svi uključeni. Na sve probleme navedene ovdje može se uticati kroz društveni pritisak od strane osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija kroz koji će se pokrenuti i politička volja za promjenom.

S tim ciljem osnovan je ENIL, mreža organizacija i individualaca posvećenih promovisanju samostalnog života među osobama sa invaliditetom i uopšte u javnosti. U aprilu 1989. godine održana je prva konferencija Evropskog samostalnog života u Evropskom parlamentu u Strazburu, u Francuskoj.

Adolf Racka održao je uvodni govor te u nastavku postao osnivački predsjedatelj ENIL-a. Adolf je ranije bio student u Berkliju, rođen u Njemačkoj te je boravio u Švedskoj.

Na Konferenciji su bile prisutne osobe sa invaliditetom iz Holandije, UK-a, Danske, Italije, Švicarske, Švedske, Francuske, Austrije, Finske, Belgije, SAD-a, Mađarske, Bivše Federativne Republike Njemačke, te Norveške. Konferencija je rezultirala nastajanjem ENIL-a: Evropske mreže za samostalni život. Iako je fokus konferencije bio na personalnoj asistenciji kao ključnoj temi samostalnog života i za ostala pitanja poput smještaja, prevoza, pristupačnosti, obrazovanja, zaposlenja, ekonomske sigurnosti i političkog uticaja je takođe odlučeno da su u uskoj vezi sa samostalnim životom i samoopredijeljenosti.

Evropska mreža za samostalni život (ENIL) je širom Evrope rasprostranjena mreža osoba sa invaliditetom. Ona predstavlja forum namijenjen

svim osobama sa invaliditetom, organizacijama za samostalni život i njihovim saradnicima po pitanju samostalnog života koji se ne bave isključivo temom invaliditeta. Misija ENIL-a je da zagovara i promiče vrijednosti, principe i prakse samostalnog života

raznih krajeva Evrope kako bi otišle do Evropskog parlamenta, razgovarale sa svojim državnim članom Evropskog parlamenta te kako bi ispunili i podijelili svoje zajedničke ciljeve.

i to okolinu bez prepreka, deinstitutionalizaciju, dostupnost podrške u vidu personalne asistencije i adekvatnih tehničkih pomagala i da kroz sve to osobama sa invaliditetom bude omogućen status ravnopravnih građana. ENIL ima participativni status u Vijeću Evrope i predstavljen je na Savjetodavnom odboru Platformi za temeljna prava pri Agenciji EU za temeljna prava.

Jedna od dobro poznatih direktnih aktivnosti na nivou EU je Freedom Drive - Vožnja za slobodu koju organizuje ENIL i koja se održava svake dvije godine. Njoj prisustvuju osobe sa invaliditetom iz

Ciljevi ENIL-a su:

1. Da doprinese poboljšanju situacije i osoba sa invaliditetom kroz individualna poboljšanja.
2. Rad na izgradnji ENIL-a.
3. Sprovođenje edukacijskih treninga i drugih događaja o samostalnom životu.
4. Rad na razvijanju evropskih koncepata, principa i definicija koje se odnose na samostalan život.
5. Promovisanje filozofije i koncepcije samostalnog života među političkim partijama, vladama i drugim evropskim tijelima.

6. Obezbjedenje sredstava za rad ENIL-a.
7. Promovisanje boljeg razumjevanja samostalnog života u Evropi.
8. Olakšati protok informacija o samostalnom životu.

Principi koji su vodič za rad ENIL-a su:

1. Samostalan život je proces za podizanje svijesti, osnaženje i emancipaciju. Ovaj proces omogućava svim osobama sa invaliditetom da ostvare jednake mogućnosti i prava i punu participaciju u svim aspektima društva.
2. Osobe sa invaliditetom moraju biti sposobne da kontrolišu ovaj proces individualno i kolektivno. Da bi postigli ovaj cilj mi ćemo obezbijediti pružanje podrške i upotrebu demokratskih principa u našem radu.
3. Kao ravnopravni građani moramo imati jednak pristup osnovnim životnim potrebštinama uključujući: hranu, odjeću, utočišta, zdravstvenu zaštitu, pomoćne uređaje, servise za personalnu pomoć, obrazovanje, zapošljavanje, informacije, komunikacije, transport i pristup fizičkim i kulturnim okruženjima, pravo na seksualnost i pravo na brak i djecu i mir.
4. Pokret za samostalan život mora biti širi pokret za osobe sa invaliditetom boreći se za sve potrebe svih osoba sa invaliditetom. Da bi se ovo

ostvarilo, mi se moramo osloboditi predrasuda koje imamo o osobama sa invaliditetom i da ohrabrimo uključenje žena sa invaliditetom ili drugih manje prezentovanih grupa. Djeca sa invaliditetom trebaju se osposobljavati od strane porodice i društva da kao odrasli budu potpuno samostalni.

5. Osobe sa invaliditetom moraju istrajati u nastojanjima da ostvarivanje svih njihovih zahtjeva za izjednačavanje u mogućnostima i punu participaciju definisanjem njihovih potreba, izbora i stepena korisničke kontrole.
6. Pokret za samostalan život se protivi razvoju i održavanju sistema koji promovišu zavisnost kroz odgovarajuće institucije.
7. Osobe sa invaliditetom moraju se uključiti u istraživanje i razvoj, planiranje i donošenje odluka na svim nivoima u stvarima koje se tiču njihovog života.

Mreža ENIL-a prima i pojedinačne zahtjeve za članstvo, pa te ohrabrujemo da posjetiš njihovu web stranicu i učlaniš se.

Od 1996. u Beogradu djeluje Centar za samostalni život kao jedini u regionu Balkana organizovan po ENIL-ovim principima centara za samostalni život.

Informativni centar za osobe sa invaliditetom „Lotos“ je član ENIL-a i svoj rad temelji na zajedničkoj filozofiji samostalnog života koja uključuje:

1. Solidarnost:

- Aktivan rad na razvoju pune jednakosti i participacije za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na tip ili obim invaliditeta, pola, starosti, mjesta življenja, seksualnosti ili religije.
- Raditi na tome da osobe sa invaliditetom imaju osnove za samostalan život.
- Raditi na tome da osobe sa invaliditetom prepoznaju samostalan život kao osnovno ljudsko pravo.
- Stvarati uslove da osobe sa invaliditetom dijele ili razmjenjuju, informacije, savjete, podršku i obuku u odgovarajućem obliku besplatno za osobe sa invaliditetom.

2. Pružanje podrške:

- Dodjeljivati pomoć prvenstveno kao instrument za obrazovanje, davanje informacija, razmjenu iskustava i shvatanja u cilju da osobe sa onesposobljenjem učine svjesnim audio, vizuelnim i kulturnim, psihološkim, socijalnim, ekonomskim i političkim ugnjetavanjima i diskriminaciji kojoj su izloženi.
- Činiti osobe sa invaliditetom svjesnim svojih mogućnosti da postignu potpunu jednakost i učešće.
- Osposobiti osobe sa invaliditetom pomažući im u postizanju vještina kako bi mogli rješavati njihove probleme u socijalnom i fizičkom okruženju sa ciljem pune jednakosti i participacije u svojim porodicama i društvu.

3. Deinstitutionalizacija:

- Suprostavljjanje svim vrstama institucija, stacionara specijalno opremljenih za osobe sa invaliditetom. Institucija je bilo privatna ili javna organizacija ili služba koja stvara segregacijska rješenja za osobe sa smetnjama u obrazovanju, radu, kućanstvu, transportu, personalnoj pomoći i svim ostalim područjima života, koje po svojoj prirodi ograničavaju osobe sa invaliditetom da donose sami svoje odluke o svojim životima ili reduciraju njihovu mogućnost participacije u društvu pod istim uslovima.
- Posebno ustanove, organizacije i službe neće koristiti termin samostalan život ako promovišu ili prihvataju službe personalne pomoći koje zahtjevaju od korisnika da žive u specijalnim jedinicama za boravak koje poriču ili reduciraju individualna prava korisnika na slobodan izbor i kontrolu nad svojim životom prisiljavajući korisnike da žive po rutinskim pravilima drugih.

4. Demokratija i samoopredjeljenje:

- Organizacije mogu koristiti termin samostalni život samo ako su sljedeći uslovi zadovoljeni:
Ako organizacija kroz praksu favorizuje osobe sa invaliditetom za pozicije u organizaciji, za plaćeno osoblje i za volontere uključujući i rukovodioce.

Ako postoji pravilo da se organizacija prezentira u pregovorima, sastancima i medijima od strane osoba sa invaliditetom.

FAKTORI KOJI OMOGUĆAVAJU SAMOSTALNOST

PERSONALNA ASISTENCIJA

Personalni asistent pomaže osobama sa invaliditetom da žive samostalan život. PA radi isključivo za osobu sa invaliditetom i zaposlen/a je od strane te osobe. Uloga personalnog asistenta je asistirati osobi sa invaliditetom da bi bila u mogućnosti uraditi stvari poput ostalih. Obezbjeduju uslugu pomoći kod oblačenja, prevoza, spremanja hrane, kupanja, obavljanja nekih poslova i sl.

Personalnu asistenciju osoba može koristiti i na radnom mjestu, npr. kod odlaska na toalet ili pauze za ručak. Ukoliko je asistencija povezana sa zadacima na radnom mjestu kao što je čitanje, prevođenje, prinošenje radnih materijala ili transport, radi se o tzv. radnim asistentima.

U Bosni i Hercegovini ne postoji niti jedan zakon na državnom nivou, kao ni strategija, koja definiše personalnu asistenciju kao neophodan servis podrške. U Republici Srpskoj se personalnoj asistenciji pristupa na principu „socijalne zaštite“. U Federaciji Bosne i Hercegovine je najavljeno uključivanje personalne asistencije u zakon, ali to još nije sprovedeno.

U takvoj situaciji možda je nužno da svojim sredstvima plaćaš personalnog asistenta. Raspitaj se o programima i projektima koji podržavaju osobe sa invaliditetom ili o nekim volonterskim servisima koji su na raspolaganju. Aktivan pristup na tom

području može rezultirati rješenjem koje može zadovoljiti makar dio tvojih potreba za asistencijom.

Princip rada servisa PA

1. Korisnik sam odabire i zapošljava svog asistenta
2. Određuje opis posla, mjesto i vrijeme kada će se usluge pružiti
3. Obučava asistenta
4. Usmjerava i kontroliše rad asistenta i kvalitet usluga
5. Jedan asistent radi samo za jednog korisnika

Neki ljudi svoje članove porodice ili prijatelje nazivaju personalnim asistentima. Premda nam članovi porodice i prijatelji mogu pomoći u mnogim situacijama oni nisu personalni asistenti.

Personalni asistent je zaposlenik, a član porodice ima potpuno drugu ulogu u životu od zaposlenika. Kako si ti u toj ulozi poslodavac važno je da biraš i obučavaš svog personalnog asistenta. Obzirom da je personalna asistencija od važnosti za tvoj svakodnevni život, važno je da izabereš osobu sa kojom ćeš imati dobru komunikaciju i da tu komunikaciju održavaš.

ODREDITI POTREBE ZA PERSONALNIM ASISTENTOM

Evo još nekih stvari o kojima treba razmisliti:

- Oko kojih poslova će ti biti potrebna pomoć? Koje stvari možeš obaviti sam?

- Koliko će ti otprilike sati pomoći biti potrebno? Dnevno? Sedmično? [Ukoliko ne znaš, počni bilježiti koliko ti u toku dana (i koliko to dugo traje) pomažu tvoji prijatelji/porodica. U različitim okolnostima, može ti biti potrebna veća ili manja pomoć, ali i vođenje bilješki je dobar početak.]
- Kako ćeš organizovati/rasporediti svoje asistente kako bi bio/la siguran/a da će ti se podrška pružati na odgovarajući način? Da li će tvoji personalni asistenti dolaziti u dogovoreno vrijeme u toku dana i sedmice? Da li će personalni asistenti živjeti sa tobom ili će dolaziti po potrebi? [Svaka opcija ima i svoje prednosti i nedostatke. Kako bi odlučio/la koja opcija je najbolja za tebe, razgovaraj sa drugima koji trenutno zapošljavaju personalne asistente te se osvrnite i na dodatak o personalnoj asistenciji u ovom priručniku.]
- Koliko ćeš asistenata imati? Da li ćeš imati jednog asistenta ili više njih? Razmislite o tome šta će se desiti ako jedna osoba ode iz grada ili se razboli.

Svako od nas ima svoje navike, stvari koje voli i one koje ne voli. Ponekad neke stvari radimo na određeni način jednostavno jer nam tako odgovara, a ponekad možda postoji i konkretan razlog.

Na primjer, ako si korisnik kolica možda ti ne odgovara da vežeš svoj pojas u kolicima. Ili, dok ti personalni asistent pomaže da se obučeš, možda bi za njega/nju bilo najlakše da krene od jedne strane prema drugoj zbog tvoje ograničene pokretljivosti. Mnogi od nas možda ne razmišljaju previše o svojim svakodnevnim navikama, često iz razloga što ih smatramo nečim što je za nas uobičajeno.

Ali ako bi koristili personalnu asistenciju važno je razmotriti u detalje vrstu pomoći koja ti je potrebna kao i način na koji želiš da ti se ona pruža. Ako svog potencijalnoga asistenta upoznaš sa svojim prioritetima i navikama, to će njegov/njen posao učiniti mnogo lakšim a ti ćeš biti pošteđen razočarenja.

Upotrijebi tabelu u dodatku kako bi razmotrio/la svoje svakodnevne aktivnosti te uvidio/la oko čega ti je potrebna pomoć personalnog asistenta. Takođe bi moglo biti korisno da zapisuješ bilješke o određenim načinima na koje bi ti tvoj potencijalni asistent najbolje mogao pomoći.

OBRAZOVANJE

Inkluzivno obrazovanje je jedan od preduslova za samostalan život mlade osobe sa invaliditetom. Sigurno si tokom školovanja nailazio/la na mnoge prepreke od kojih su možda neke bile arhitektonske, dok su druge više ovisile o neznanju i nezainteresovanosti nastavnika ili drugih osoba u obrazovnom sistemu. Ukoliko procjenjuješ da nisi dostigao/la svoj puni kapacitet tokom svog školovanja, ne očajavaj, nikada nije kasno. Iskoristi svoje pravo na obrazovanje. Neke osobe sa invaliditetom su u odraslim godinama odlučili tek započeti svoj put ka obrazovanju i sretne su što su to napravile. Bilo da želiš upisati fakultet, srednju školu ili zbog određenih razloga počinješ ispočetka od osnovnog obrazovanja, postoje resursi i službe koje ti stoje na raspolaganju.

Osnovno obrazovanje je obavezno i zakonom zagarantovano pravo svakog djeteta. Od 2004.

godine zakonskim rješenjima uvedeno je inkluzivno obrazovanje. Nakon navršene 15 godine života osoba može završiti školovanje vanrednim sistemom u školama koje su za tu namjeru određene od strane Ministarstva obrazovanja. Takođe, srednjoškolsko obrazovanje u različitim usmjerenjima na raspolaganju je po vanrednom programu. Za one koji to žele, visoko školovanje je moguće nastaviti na mnogo privatnih i javnih fakulteta širom naše zemlje. Neki od tih obrazovnih ustanova su nažalost još uvijek arhitektonski nepristupačne. Također, uočeno je i da određeni broj nastavnog osoblja ne primjenjuje principe inkluzivnog obrazovanja. Ove negativne tendencije su u opadanju i smanjuju se kako sve više mladih osoba sa invaliditetom učestvuje u obrazovnom procesu. Ti kao mlada osoba kao i tvoje kolege sa invaliditetom koji biraju nastaviti školovanje, imate priliku mijenjati stavove svojom vidljivošću i doprinosom društvu.

Formalno obrazovanje jeste osnovni ali je samo jedan od vidova obrazovanja. Učiti i raditi na sebi možeš uvijek i na različite načine. Bilo da pohađaš neki kurs ili od nekog člana porodice učiš neki zanat ili vještinu, ti doprinosiš svom rastu u kompletnu ličnost. Neke od neformalnih oblika obrazovanja treba platiti, dok su ipak mnogi dostupni i besplatno u tvojoj zajednici.

STANOVANJE

U odjeljku planiranje budućnosti, ispitao/la si svoje potrebe i želje vezano za stanovanje. Odluku o tome gdje ćeš stanovati donijet ćeš imajući u vidu tvoje potrebe, finansijsku situaciju, ponudu pristupačnih

stanova, dostupnosti personalne asistencije, udaljenosti od servisa i itd.

U uslovima u kojima živiš možda neće biti moguće tako brzo odseliti iz porodičnog doma. Neki mladi su odlučili da žive, rade ili se školuju dok žive sa porodicom, jer je to najpovoljnije ili jedino moguće rješenje u trenutnoj situaciji. To ne znači da ne vode samostalan život, već da po filozofiji samostalnog života donose za sebe odluku uz odgovornost koja iz toga proizilazi.

Neke osobe dijele stambeni prostor kao cimeri i na taj način smanjuju troškove i dijele obaveze oko stanovanja. Ovaj izbor može biti dobro rješenje iz mnogo razloga. Između ostalih razvija osobine neophodne kad se dijeli životni prostor, kao što je strpljivost, solidarnost i poštivanje različitosti.

ZAPOŠLJAVANJE

Prije nego se prijaviš za neki posao razmisli o nekoliko stvari. Koji su tvoji interesi i u kojim područjima si dobar/a? Važno je takođe znati u kakvim vrstama aktivnosti uživaš. Naravno u našem okruženju nije uvijek moguće dobiti posao, naročito posao koji želiš, ali ovakva vrsta procjene je važna kako bi započeo/la svoje planiranje. Kad znaš koja te područja interesuju, jasnije ćeš vidjeti koje vještine trebaš

dalje razvijati i možda i potrebu za nekim vidom dodatnog obrazovanja.

U ovom poglavlju naći ćeš nešto o resursima koji ti mogu pomoći kako bi olakšao/la svoju potragu za poslom.

Možda si obeshrabren pričama o mladim nezaposlenim ljudima u svom okruženju i kao osoba sa invaliditetom sumnjaš da imaš šansu da nađeš posao. Premda potraga za zaposlenjem može dugo trajati tebi kao osobi sa invaliditetom stoje na raspolaganju određeni resursi koji donekle izjednačavaju tvoje mogućnosti za zapošljavanjem.

Kao osoba sa invaliditetom imaš podršku u zapošljavanju koju obezbjeđuje Fond za zapošljavanje i rehabilitaciju osoba sa invaliditetom. Na godišnjem nivou ovaj Fond raspisuje javne pozive za pravna lica koja zapošljavaju osobe sa invaliditetom, kao i za podršku osobama koje pokreću vlastiti biznis. Predložimo da se detaljno upoznaš za mogućnostima koje ti stoje na raspolaganju i zahtjevima za njihovo ostvarivanje.

Služba koja stoji na raspolaganju svim nezaposlenim osobama u našoj zemlji je Zavod za zapošljavanje, koji se nalazi u svakom gradu. Nadležan je za poslove posredovanja između nezaposlenih i poslodavaca.

ŠTA TI MOŽEŠ UČINITI ?

Da bi poboljšao/la svoje šanse za traženjem posla dobro se pripremi. Postoje određeni standardi u savremenoj komunikaciji sa poslodavcima koji su neophodni da bi te poslodavac uzeo u obzir za zaposlenje. Za posao se možeš prijaviti putem natječaja ili konkursa, ili u nekim slučajevima ako postoji poslodavac za koga želiš raditi, za posao se možeš prijaviti i bez natječaja. U jednom i drugom slučaju ti ćeš poslodavcu poslati svoju prijavu za posao koja će se sastojati od popratnog pisma i tvoje biografije tj. CV.

Takođe za neka radna mjesta poželjno je poznavanje jednog stranog jezika i upotreba računara. Raspitaj se u svojoj okolini gdje možeš unaprijediti svoje znanje u ova dva područja.

FINANSIJE

Jedan od najvažnijih faktora tvog puta ka samostalnosti je novac i kako s njim upravljaš. Kad si dijete i dobijaš džeparac, novac ti služi kako bi sebi kupio/la nešto što želiš. Odrasla osoba koristi novac kako bi nabavljala razne stvari neophodne za domaćinstvo, plaćala račune, popravke i razne druge potrebne stvari. Ukoliko se dobro s njim postupa novac može otvoriti vrata svjetlijoj budućnosti.

Tekući račun u banci ti je potreban za bilo kakve finansijske transakcije. Prilično je jednostavno otvoriti tekući račun. Banke nude razne usluge za svoje klijente kao što su krediti ili kreditne kartice. Prije nego odlučiš da koristiš neke od ovih

pogodnosti dobro se raspitaj o svojim obavezama. Takođe, raspitaj se o nekim praktičnim uslugama kao što je slanje izvoda na e-mail ili plaćanje režija putem e-uplatnica. Ove usluge mogu uštediti vrijeme i smanjiti odlaske u banku i naplatna mjesta.

Naučiti donositi dobre finansijske odluke je od presudne važnosti. To znači da odluke o kupovini ne donosiš naprečac i da svaki trošak planiraš u skladu sa stvarnim potrebama, a ne trenutnim željama. Vodi evidenciju svojih troškova na način što ćeš najkrupnije i najvažnije izdatke poput režija ili eventualnih dugovanja plaćati odmah a preostali iznos rasporediti za tekuće potrebe.

Možda misliš da je štednja za ljude koji imaju višak novca, ali istina je da što manje novca imaš to imaš više razloga da štediš. Odvajaj dio sredstava, ma kako mali on bio, jer ćeš vremenom imati određena značajnija sredstva.

UKLJUČENOST U DRUŠTVO I PEER PODRŠKA

Kao što si mogao/la čitati u istorijatu pokreta za samostalan život, mnogi mladi ljudi su učestvovali u borbi za prava koja danas uživaju osobe sa invaliditetom. Međutim, ta borba nije ni približno završena. Ukoliko si aktivan u društvu, možda i nesvjesno, doprinosiš ovom pokretu svojom vidljivošću i angažmanom.

Bilo da se baviš nekim sportom, umjetnošću, da imaš neke ideje za svoju lokalnu zajednicu ili se vidiš u politici, uključi se i daj svoj doprinos. To će ti pomoći da izgradiš svoju ličnost, upoznaš različite ljude,

doprineseš društvu u kome živiš i da na najbolji način srušiš mitove o osobama sa invaliditetom.

Naročito te ohrabrujemo da razmisliš o svom uključivanju u organizacije osoba sa invaliditetom. Tamo ćeš imati priliku da zajedno sa drugima doprineseš izgradnji društva jednakih mogućnosti. Pored toga što ćeš dati doprinos radu na pravima osoba sa invaliditetom, u organizacijama osoba sa invaliditetom ćeš dobiti i podršku za sebe, pristup informacijama i mogućnost da napreduješ. Nemoj izgubiti iz vida da se velike promjene u društvu dešavaju koracima pojedinaca.

Organizacije osoba sa invaliditetom imaju široko polje djelovanja. Najznačajnije područje djelovanja je osiguranje primjene UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, što često uključuje usaglašavanje zakonskih rješenja sa Konvencijom i praćenje njihove primjene. Da bi bolje razumjeo/la značaj tog rada u životu osoba sa invaliditetom nabrojati ćemo samo neka područja na kom organizacije osoba sa invaliditetom daju svoj doprinos a u čemu i ti možeš sudjelovati.

Saradnja sa drugim organizacijama osoba sa invaliditetom i državnim organizacijama za ljudska prava

Udružene organizacije su uvijek jače od pojedinačnih organizacija i mnogo više se može postići kroz saradnju, u smislu razvijanja i usvajanja novih okvira i perspektiva. Mnoge organizacije za ljudska prava već rade na osmišljavanju svojih ličnih programa i strategija za specifične međunarodne ugovore o ljudskim pravima. Osobe sa invaliditetom predstavljaju veliku grupu koja se suočava sa višestrukim oblicima diskriminacije, koji se tiču pitanja rase, spola, seksualne opredijeljenosti, starosti i imovinskog stanja. Stoga izgradnja koalicija sa drugim grupama za ljudska prava može donijeti ostvarenje željenih ciljeva i to na više različitih načina. Povrh toga, veliki savezi mogu osigurati i nove mogućnosti za finansiranje što će doprinijeti efikasnijem podizanju svijesti o kompleksnosti pitanja invaliditeta.

Sakupljanje alternativnih izvještaja

Svaka zemlja koja je ratifikovala UN Konvenciju iznosi svoj izvještaj Komitetu UN-a za prava osoba sa invaliditetom. Čak i onda kada su organizacije osoba sa invaliditetom aktivno uključene u izradu izvještaja o implementaciji Konvencije, može se desiti da vlade u konačnici i ne kreiraju baš onakav izvještaj koji bi temeljito oslikao situaciju. Korisno je izraditi alternativne ili „shadow“ izvještaje čim državni izvještaji postanu dostupni. Međutim, ti izvještaji imaju bolje djelovanje ukoliko ih predstavi koalicija

državnih organizacija. Efekat takvog dokumenta će biti još veći ukoliko su u njemu razmotrena pitanja iz sfera različitih vrsta invaliditeta, i ukoliko svojim sadržajem nije fokusiran na samo jednu grupu ljudi sa istom vrstom poteškoća. U isto vrijeme osobe sa poteškoćama u učenju, oni koji su boravili u psihijatrijskim ustanovama, problemi djece i žena bi takođe trebali biti obuhvaćeni tim izvještajem i zbog toga ove grupe moraju imati svoje predstavnike u svim koalicijama.

Praćenje zakonskih i političkih okvira i njihove implementacije

Samo postojanje nekog zakona ili pravilnika ne garantuje nužno određena prava niti uspješnu implementaciju. Na sličan način, ni brojne ispravke u državnim zakonskim sistemima ili neke pogodne prilike na evropskom nivou ne moraju nužno rezultirati uspješnim ishodima. Ključni koraci u praćenju obuhvataju i mnoge primjere slučajeva u kojima je došlo do kršenja prava navedenih u UN Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom usljed nedostatka primjene ili nepostojanja određenih zakona ili pravilnika na državnom nivou. Pažljivo praćenje sistema od strane organizacija osoba sa invaliditetom može imati za rezultat stvaranje seta materijala koji se kasnije mogu objaviti u vidu publikacija za podizanje svijesti u medijima o UN Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom i o važnosti primjene tih prava u određenim državama ali i šire gledano.

Praćenje državnih primjena i praksi

Da li vlade vode računa o tome da svi materijali budu dostupni svim osobama? Da li njihovi uredi brinu o tome da sve informacije budu dostupne u lako razumljivom formatu, u Brajevom pismu, krupno štampani ili u nekom drugom obliku kako bi se učinile pristupačnima? Da li vode računa o tome da javne uprave i kompanije primjenjuju pravilo o pristupačnim informacijama? Ukoliko je odgovor ne, onda se takve prakse trebaju istaknuti. Treba se pozivati na članove Konvencije kako bi se naglasili svi nedostaci praksi i pravilnika u oblastima koje vlade nisu adekvatno razmotrile: osigurati dostupnost informacija je samo jedna od mnogih tačaka.

Kreiranje materijala za obuku

Organizacije osoba sa invaliditetom su organizacije koje posjeduju obilje znanja o položajima osoba sa invaliditetom i to bi se trebalo iskoristiti. UN Konvencija predstavlja mogućnost da se to znanje proširi i na civilno društvo kao i na organizacije za ljudska prava, te na vladina tijela na lokalnom, državnom, evropskom i međunarodnom nivou, kao i mogućnost da se sve navedene strukture informišu o diskriminirajućim procesima i preprekama sa kojima se susreću osobe sa invaliditetom u svojoj borbi da steknu dostojanstvo, jednakost i samostalnost.

Korištenje medija za podizanje svijesti

Mediji su veoma efikasan način za podizanje svijesti o značaju UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i o značaju ljudskih prava za osobe

sa invaliditetom. Takođe, putem interneta se mogu objavljivati novosti kao i angažovati saveznici u cilju praćenja ili predstavljanja primjera nepravdi koje se događaju osobama sa invaliditetom globalno gledano ili na lokalnom nivou.

Saradnja sa univerzitetima sa ciljem prikupljanja statističkih i drugih relevantnih podataka

Univerziteti imaju pristup širokom spektru baza podataka i drugih informacija o statističkim izvorima kao i baze podataka sa pomoćnim informacijama o mogućnostima finansiranja. Iz tog razloga bi ulazak u saradnju sa lokalnim univerzitetom bio koristan na mnogo načina.

Praćenje medija i društvenih mreža

Često se u medijima mogu pronaći primjeri koji pokazuju kako su narušena prava osoba sa invaliditetom i njihovo dostojanstvo zbog opisa i prikaza koji obiluju predrasudama. Takođe, načini na koje su osobe sa invaliditetom predstavljene u medijima su blago rečeno problematični.

Korištenje Opcionog protokola:

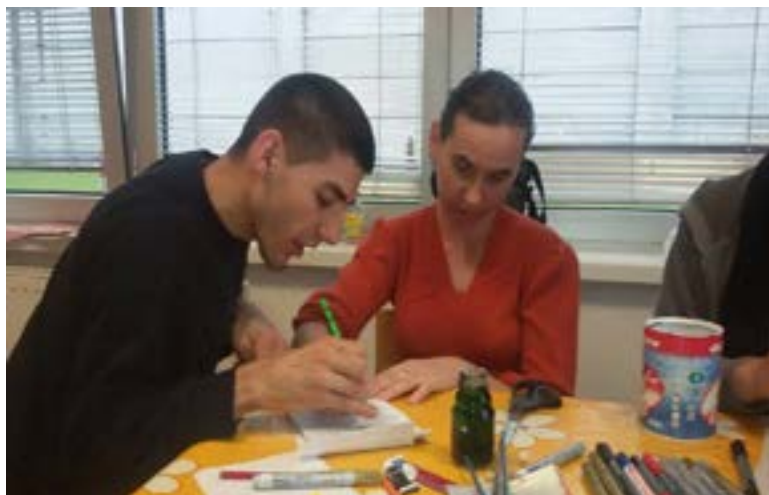
Opcioni protokol omogućava predavanje pojedinačnih žalbi Odboru za UN Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom, ukoliko su iscrpljene sve pravne opcije domaćih mehanizama, to jest, ako se kroz procedure državnog suda određeno pitanje nije uspjelo riješiti. Takođe je omogućeno i zahtijevanje pokretanja istrage na nivou države potpisnice Članom 6. ovog Protokola. U nastavku je opisan način na koji

je organizacija „Disabled People against Cuts“ - DPAC (Osobe sa invaliditetom protiv ukidanja sredstava) inicirala prvo ispitivanje te vrste ikada pokrenuto, protiv vlade UK u 2015. godini. Ovaj primjer je veoma poučan jer su u tom postupku učestvovala tri osobe iz grupe za kampanje ispred organizacije DPAC (Osobe sa invaliditetom protiv ukidanja sredstava) bez nekih posebnih izvora finansiranja, a ne neka organizacija za osobe sa invaliditetom koja se finansira iz bogatih fondova, niti neko veliko dobrotvorno društvo za osobe sa invaliditetom.

MOJ LIČNI NAPREDAK

Ovo je dodatak u kome možeš pratiti tvoj lični put ka samostalnom životu. U njemu se nalazi nekoliko tabela i obrazaca koji mogu biti od pomoći da sebi postaviš određena pitanja, kao i da ti ukažu na područja koja su uključena u pojam samostalnog života. Odgovori na pitanja u tabelama odražavaju trenutno stanje a sve ono što nije zadovoljavajuće su tvoji putokazi, tj. stavke na kojima trebaš raditi. Zapamti da put ka samostalnom životu je u neku ruku i trajan proces, ovisan o životnim promjenama.

POTREBE I RESURSI - GDJE SAM SAD

Započni tako što ćeš svoje starije kolege, prijatelje ili rođake upitati šta je sve potrebno da postaneš samostalan. Vrlo je vjerovatno da će pozitivna iskustva poput upoznavanja novih ljudi, osjećaja veće slobode i učenja novih stvari, biti izbalansirana sa određenim brojem izazova. I pored toga, ne dozvoli da te ovakve situacije obeshrabre u tvom nastojanju da slijediš i ostvariš svoj cilj o samostalnosti. Svaka promjena u životu ima i svoje mane i prednosti.

Važno je da budeš informisan prilikom donošenja odluka. To podrazumijeva ozbiljne procjene o potrebama, ciljana istraživanja, kao i lična i finansijska planiranja za svakoga. Možda trebaš dodatno razmotriti i mogućnost da pronađeš personalnog asistenta.

Osim razgovora sa prijateljima i porodicom, takođe nađi vremena da razmisliš i o svojim potrebama. Budi iskren/a i realan/a sam sa sobom i razmisli kakvi uslovi za stanovanje ti najbolje odgovaraju: sam/a ili sa cimerima. Razmisli o tome kako ćeš plaćati hranu, režije i druge

nužne troškove. Uzmi u obzir i svoje potrebe kada je prevoz u pitanju kao i svoje zahtjeve po pitanju personalne asistencije. Možda bi bilo od pomoći da u taj proces uključiš i svoje prijatelje i porodicu kako biste bili sigurni da ste razmotrili sve opcije.

Stvaranje liste ključnih činjenica/pitanja kojima se treba posvetiti će ti pomoći da stekneš bolje razumijevanje stvari koje treba razmotriti.

Ta lista mogla bi sadržavati sljedeće:

- Potrebe po pitanju lične njege (npr. oblačenje, dotjerivanje, lična njega i higijena, održavanje

doma, pripremanje obroka, prevoz, društvo, pitanja medicinske prirode itd.);

- Kada će ti biti potrebna pomoć i na koliko vremena: to podrazumijeva količinu vremena u kojem će ti biti potrebna pomoć svakog dana i koji su to periodi dana (npr. jutro, večer, 24 sata, itd.);
- Prioriteti u vezi sa personalnim asistentom: koje su to osobine koje bi asistent mogao imati a da tebi najviše odgovaraju (npr. spol, starosna dob, etničko porijeklo, invaliditet, jezik, vještine čitanja i komunikacije, građanski status, lična higijena, strpljenje, suosjećanje, snaga, vještina slušanja, da budu pričajivi, nepušači itd.); i
- Znanje, vještine i sposobnost da se nosiš sa određenim poteškoćama u odnosu sa svojim personalnim asistentom ili asistentima (npr. upravljanje novcem, organizacija vremena, konflikti, udvaranja, pitanja seksualnosti itd.).

PLANIRANJE BUDUĆNOSTI - GDJE ŽELIM BITI

Svi mi imamo određene vještine i sfere u kojima možemo napredovati i sazrijevati. Razmisli o tome šta želiš naučiti ili šta trebaš znati prije nego što se osamostališ, odnosno preuzmeš veću odgovornost za svoje lične potrebe. Tu takođe spadaju i ciljevi poput želje da kreiraš i održavaš svoj budžet, želje da naučiš koristiti sredstva javnog prevoza, ili želje da ojačaš svoje lične zagovaračke vještine. Na stranicama koje slijede prikazani su primjeri ciljeva, resursi, aktivnosti i koraci neophodni za ostvarivanje tih ciljeva, kao i prazan obrazac koji će vam pomoći da definišete svoje ciljeve.

LISTA NAPOMENA ZA SAMOSTALNI ŽIVOT

Iako pomisao na to da ćeš se osamostaliti može biti veoma uzbuđujuća, to sve ipak zahtijeva jedan sasvim novi nivo odgovornosti. Samostalna osoba preuzima aktivnu ulogu kada je u pitanju zdravlje i stanje organizma, lična njega, poslovne obuke, školski zadaci, kao i mnoge druge sfere života.

U nastavku slijede neka pitanja koja trebaš sebi postaviti kako bi provjerio/la spremnost da živiš samostalnije. Možda nećeš moći odgovoriti sa „da“ (ili „uvijek“) na svako pitanje koje je navedeno, ali pomoći će ti da znaš kad i gdje tražiti pomoć.

SVEOBUHVAATNA SAMOSTALNOST:

Da li imaš ušteđevinu?

Da li imaš izvor stalnih primanja?

Da li doprinosiš ukupnim prihodima domaćinstva (npr. plaćanje kirije, režija, itd.)?

Da li si u stanju da se samostalno prebacuješ sa jednog mjesta na drugo?

Da li imaš mjesto za stanovanje ili si ga počeo/la tražiti?

DRUŠTVENA PODRŠKA I ODRŽAVANJE DOBROG EMOTIVNOG ZDRAVLJA:

Da li imaš prijatelje sa kojima redovno provodiš vrijeme?

Da li redovno komuniciraš sa porodicom i prijateljima?

Da li postoji barem jedna osoba sa kojom razgovaraš i kada si tužan/a, nervozan/a ili kada stvari jednostavno ne idu dobro?

Da li su ti poznati najčešći simptomi depresije?

Da li tražiš pomoć od drugih kada osjetiš te simptome?

Šta su tvoji hobiji? Ili, u čemu uživaš?

Da li redovno pronađeš vremena za ove aktivnosti?

ODRŽAVANJE DOBROG FIZIČKOG ZDRAVLJA:

Ukoliko uzimaš neke lijekove, da li znaš naziv, dozu, razlog i potencijalne nuspojave za svaki svoj recept?

Da li svoje lijekove konzumiraš na način na koji je to propisano i da te na to niko ne napominje?

Da li si imao/la priliku raspitati se o dostupnim mogućnostima za sprečavanje trudnoće, HIV-a/AIDS-a, i seksualno prenosivih bolesti?

Da li samostalno i učinkovito vodiš računa o svojoj ličnoj higijeni?

Da li su ti poznati rizici u vezi sa pušenjem, konzumiranjem alkohola i upotrebom droga?

Da li redovno vježbaš?

Da li si zadovoljan/na sa svojom trenutnom težinom?

ŠKOLA I POSAO:

U čemu si dobar/a?

O kojim temama ili zanimanjima bi voljeo/la više da naučiš?

Imaš li ciljeve u karijeri?

Da li si upoznat/a sa dostupnim mogućnostima za pokrivanje troškova poslovne obuke ili fakulteta?

Da li redovno volontiraš?

Da li redovno prisustvuješ časovima/da li si redovan na poslu?

Da li smatraš da su tvoji zadaci u školi/poslu odgovarajućeg nivoa za tebe?

Da li ti ide dobro u školi i/ili na poslu?

PRISTUP ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI:

Na koji način je plaćena tvoja zdravstvena zaštita?

Ko je tvoj porodični doktor (ili, koji je naziv klinike na kojoj se liječiš)?

Da li redovno zakazuješ i samostalno odlaziš na ugovorene medicinske i zubarske preglede?

Da li si već izabrao/la svoju službu za zdravstvenu zaštitu odraslih?

Da li si samostalan/a u donošenju odluka koje se tiču zdravstvene zaštite?

Da li si već imao/la svoj prvi zakazani termin u toj službi?

Da li ti je poznat način korištenja osiguranja ili medicinske kartice?

Da li si redovno vakcinisan/a?

POTREBA ZA PERSONALNOM ASISTENCIJOM

Za mnoge osobe sa invaliditetom servis personalne asistencije je uz pristupačnost jedan od najvažnijih preduslova. U narednim tabelama je niz područja u kojima neke osobe trebaju personalnu asistenciju. Realno procijeni svoje potrebe i načine na koje ih zadovoljavaš. Možda trenutno nemaš na raspolaganju servis personalne asistencije ali ovaj vid samoprocjene možeš iskoristiti kod planiranja aktivnosti za koje koristiš podršku porodice i prijatelja, kao i za planiranje tvog života u budućnosti.

Aktivnosti	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Pokretljivost—kolica (podrazumijeva ručno guranje kolica, čišćenje prostora za kretanje kolica, otvaranje vrata, dnevno održavanje kolica)			
Smještanje (odnosi se na količinu pomoći potrebnu za stanje udobnosti ili ublažavanje pritiska prilikom sjedenja ili spavanja, ili namještanja jastuka ili naslonjača za spavanje)			
Odlazak u toalet (uključuje pomoć koja se odnosi na rad crijeva, brigu o funkcionisanju katetera i/ili kolostome, te uopšteno pomoć oko higijenskih potreba u toaletu)			
Premještanje (odnosi se na pomjeranje sa jednog mjesta na drugo. Primjer: pomjeranje sa kreveta na kolica ili prelazak iz sjedećeg u stojeći položaj)			
Lijekovi (misli se na lijekove koje trebate uzimati ujutro, uveče, tokom dana i/ili u vrijeme spavanja)			

Planiranje obroka i priprema hrane	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Planiranje jelovnika			
Kupovanje namirnica			
Slaganje hrane u kuhinjske ormariće i frižider			
Priprema hrane (sjeckanje, kuhanje)			
Serviranje hrane na tanjire i postavljanje na sto			
Posluživanje hrane			
Čišćenje stola			
Pospremanje ostataka hrane			
Pranje suđa/stavljanje suđa u mašinu za pranje suđa			

Veš	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Razvrstavanje odjeće			
Stavljanje deterdženta u mašinu za pranje veša			
Stavljanje odjeće u mašinu za pranje veša			
Stavljanje odjeće u sušilicu za veš			
Slaganje odjeće			
Peglanje odjeće			
Odlaganje odjeće			

Medicinski pregledi	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Pomoć pri ulasku u vozilo			
Pomoć pri izlasku iz vozila			
Pomoć pri ulasku/izlasku iz zgrade i kancelarije			
Prijavljivanje kao pacijent			
Odlazak u sobu za pregled			
Pisanje bilješki tokom pregleda			
Ispunjavanje recepta			
Prebacivanje na sto/stolicu za pregled			

Lagani i sitni kućni poslovi	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Metenje podova			
Brisanje podova			
Usisavanje			
Brisanje prašine			
Izbacivanje smeća			
Pospremanje kreveta			
Čišćenje prozora			
Pospremanje spavaće sobe			
Čišćenje kuhinje			
Čišćenje kupatila			

Kupovina	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Priprema liste za kupovinu			
Pomoć pri ulasku u vozilo/najbliže sredstvo javnog prevoza			
Pomoć pri ulasku/izlasku iz prodavnice			
Uzimanje artikala sa polica			
Nošenje artikala/guranje kolica za kupovinu			
Upravljanje novcem			
Utovaranje/istovarivanje artikala iz nabavke u/iz vozila			
Slaganje artikala kod kuće			
Izlasci/događaji			
Održavanje kalendara sa datumima događaja			
Dobivanje smjernica			
Pomoć pri ulasku u vozilo			
Pomoć pri ulasku/izlasku iz zgrade u kojoj se događaj održava			
Pomoć na samom događaju			

Ostale aktivnosti	Bez pomoći	Djelimična podrška	Potpuna podrška
Plaćanje računa			
Tipkanje/pisanje			
Primanje pošte			

Nakon što si realno osmotrio tvoju trenutnu situaciju i potrebe, jasno ti je na kojim si područjima ostvario/la napredak, a gdje je potrebno još raditi. Iskoristi rezultate svoje samoprocjene da postaviš ciljeve. Važno je da ciljevi za početak budu jednostavni i dostižni. Savladavanje tih ciljeva će ti dati neophodnu energiju i elan da nastaviš dalje.

RADNI LIST ZA CILJEVE O SAMOSTALNOM ŽIVOTU

Cilj: _____

Osobe koje će mi pomoći da ostvarim taj cilj:

_____
_____
_____

Resursi koji će mi pomoći da ostvarim taj cilj:

_____
_____
_____

Planirani datum za ostvarenje cilja:

_____
_____
_____

Aktivnosti za ostvarenje tog cilja:

Bilješke o napretku _____

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

CILJEVI ZA SAMOSTALAN ŽIVOT (PRIMJER RADNOG LISTA)

Cilj #1: Naučiti kako oprati veš

Osobe koje će mi pomoći u ostvarenju tog cilja: *mama i moja prijateljica.*

Resursi koji će mi pomoći u ostvarenju tog cilja:

Pozadina pakovanja deterdženta za veš i unutrašnja strana poklopca za mašinu za veš

Planirani datum za ostvarenje cilja:

avgust, 2017. god.

Aktivnosti koje će mi pomoći u ostvarenju tog cilja:

- *Razumjeti odgovarajuće opcije na veš mašini za različite vrste veša*
- *Naučiti različite postavke na sušilici*
- *Naučiti kako se peglaju različite vrste veša*
- *Naučiti razvrstavati odjeću*

Planirani datumi za dovršavanje prethodnih aktivnosti:

- *Naučiti razvrstavati odjeću i razumjeti natpise na etiketama odjeće - 16. juni*
- *Razumjeti odgovarajuće postavke na veš mašini za različite vrste veša - 30. juni*
- *Razumjeti različite opcije na sušilici za veš – 5. juli*
- *Naučiti peglati različite vrste odjeće - 25. juli*

Bilješke o vašem napretku: 5. juni - imala sam određene probleme prilikom razvrstavanja veša i slučajno sam na pranje sa bijelim hlačama ubacila i roze majicu.

ZABILJEŠKE:

ZABILJEŠKE:

Informativni centar za osobe sa invaliditetom "Lotos" - Tuzla, utemeljen je 1997. godine, s ciljem promicanja modela rješavanja problema invalidnosti baziranim na ljudskim pravima i jednakim šansama, te inkluziji osoba sa invaliditetom u zajednicu. I.C. "Lotos" u Tuzlanskom kantonu osnažuje mlade osobe sa invaliditetom da prihvate i efektivno primjene filozofiju i principe Samostalnog života, osiguravajući njihovo aktivno sudjelovanje u radu organizacija osoba sa invaliditetom, kao i njihovu inkluziju u društvo.

Švedska organizacija STIL svojim dugogodišnjim radom i realizacijom raznih aktivnosti postuže da osobe sa invaliditetom u Švedskoj funkcioniraju samostalno. Putem raznih programa saradnje sa organizacijama u zemljama u razvoju, STIL želi podijeliti svoje iskustvo i razviti kapacitete organizacija u zemljama u razvoju, kako bi se stvorili neophodni preduvjeti za praktičnu primjenu principa samostalnog života.

Ovaj projekat je nastao u sklopu realizacije "MyRight programa 2015-2017 u Bosni i Hercegovini".

MyRight – Empowers people with disabilities je švedska nevladina organizacija koja okuplja preko trideset švedskih organizacija osoba s različitom vrstom invaliditeta za međunarodni program podrške.

Cilj našeg zajedničkog rada je jačanje lokalnih partnerskih organizacija za vođenje efikasnog zagovaranja za prava svojih članova. Uloga MyRight je osigurati administrativnu podršku našim organizacijama članicama. Posjetite nas www.myright.se

Ovu publikaciju je finansirala Švedska međunarodna agencija za razvoj i saradnju, Sida. Mišljenja izražena u ovom materijalu ne odražavaju neophodno i stavove Agencije Sida. Odgovornost za sadržaj snosi isključivo autor teksta.